

**Gifsla (*Lactuca virosa* L.) en kompassla (*Lactuca serriola* L.)
in Nederland**

door

R.W.J.M. VAN DER HAM (Rijksherbarium, Leiden)

In 1980 groeide er op een afbraakterreintje in de binnenstad van Leiden een massa gifsla (*Lactuca virosa* L.). Diverse min of meer geroutineerde floristen bleken de planten voor de in Leiden en omgeving veel voorkomende kompassla (*Lactuca serriola* L.) te hebben gehouden. De situatie in de collectie van het Rijksherbarium gaf ook reden tot twijfel aan de bekendheid van gifsla: zeker de helft van het materiaal van deze soort was onder dat van kompassla te vinden. Wel moet worden gezegd, dat de Flora van Nederland (HEUKELS-VAN OOSTSTROOM, 1977) niet altijd toereikend is om de beide soorten te onderscheiden. Het feit, dat wellicht daarom gifsla vaak voor kompassla wordt aangezien, is de reden om een aantal kenmerken nog eens naast elkaar te zetten.

Gifsla (*fig. 1*) is over het algemeen een forsere en hogere plant dan kompassla (*fig. 2*). Ze wordt makkelijk 2,5 m hoog, terwijl kompassla meestal niet hoger is dan 1,8 m.

Het melksap van gifsla heeft een onaangename, volgens DE WEVER (1914, p. 15) bedwelmende geur, dit in tegenstelling tot dat van kompassla. Het werd vroeger uit

Fig. 1. *Lactuca virosa* L.; bij enkele bladeren neigt de bladschijf naar een verticale stand.

gekweekte planten gewonnen en als verdovend middel in de geneeskunde toegepast (HEGL, 1928, p. 1124). Het witte melksap wordt bij beschadiging van de plant bij gifsla snel lichtgeel en droogt tenslotte bruingeel op. Bij kompassla blijft het langer wit. Pas later wordt het gelig en droogt het tenslotte lichtgeel of haast kleurloos op.

De kenmerken betreffende de wijze van afstaan der bladeren (horizontaal versus verticaal), de vorm van de bladvoet (hart-pijlvormig versus pijlvormig) en de insnijding van de bladrand (meestal ongedeeld, zeldzamer bochtig-veerspletig versus bochtig-veerspletig voor de onderste bladeren, de bovenste ongedeeld, soms alle ongedeeld) zijn niet zo diagnostisch als in de flora wordt aangegeven. Wat betreft het laatste kenmerk kan nog het

Fig. 2. *Lactuca serriola* L. f. *integrifolia* Bogenhard; bij enkele bladeren neemt de bladschijf de verticale stand aan (foto Ir. J. W. Jongepier).

volgende worden opgemerkt: kompassla lijkt de laatste jaren méér met slechts ongedeelde bladeren (f. *integrifolia* Bogenhard) voor te komen dan vroeger. Onder het oudere materiaal in het Rijksherbarium is deze vorm in de minderheid en in de meeste flora's wordt ze als zeldzaam beschouwd. Tegenwoordig echter, tenminste in het westen van het land (mond. meded. Joh. Bolman, 1981, Ir. J.W. Jongepier, 1980 en eigen waarnemingen) lijkt ze de algemeenste te zijn.

De aard van de bestekeling van de onderzijde van de middennerf der middelste stengelbladeren is duidelijk verschillend. Bij kompassla is de middennerf aan de onderzijde

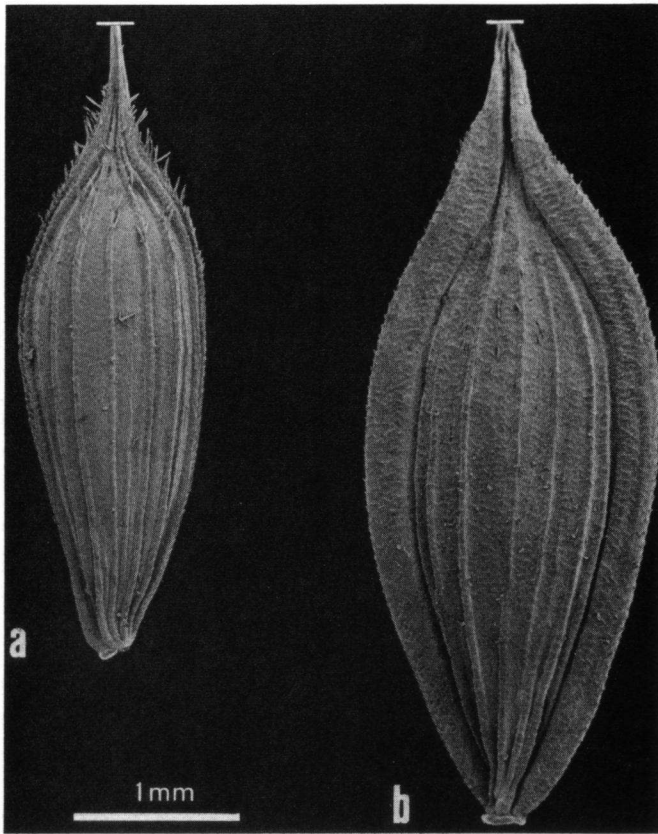

Fig. 3. Vruchten zonder snavel en haarkroon van a: *Lactuca serriola* L. en b: *Lactuca virosa* L. Door de preparatietechniek die nodig is om met het rasterelectronenmicroscop te kunnen fotograferen zijn de kleurverschillen verloren gegaan.

van het blad bezet met stekels, die meestal langer zijn dan 2 mm. Bij gifsla zijn deze korter en minder talrijk of soms afwezig.

Het verschil in kleur van de rijpe vrucht is duidelijker dan de Flora van Nederland aangeeft. Daarnaast zijn ook de kleur van de onrijpe vrucht, de grootte van de vrucht, de breedte van de rand en de aan- of afwezigheid van haren op de top goede kenmerken (fig. 3).

Gifsla bloeide in 1980 en 1981 in Leiden ongeveer een maand eerder dan kompassla, resp. begin juni en begin juli. Van beide soorten waren ook dit najaar vele nieuwe rozetten te vinden.

In kort bestek zijn gifsla en kompassla als volgt te onderscheiden:

Bladeren meestal horizontaal afstaand, onderzijde van de middennerf der middelste stengelbladeren niet of spaarzaam bestekeld, stekels meestal korter dan 1 mm. Melksap na beschadiging van de plant in ca. 5 minuten lichtgeel wordend, tenslotte bruingeel opdrogend. Verse, onrijpe vrucht geel tot oranje; rijpe vrucht (fig. 3, b) dieppaars tot zwart,

breed gerand, zonder snavel en haarkroon $4-5 \times 1\frac{1}{2}-2$ mm, top van de vrucht glad of iets geschubd (loep) gifsla (*Lactuca virosa*)

Bladeren meestal verticaal afstaand, onderzijde van de middennerf der middelste stengelbladeren kamvormig bestekeld, stekels meestal langer dan 2 mm. Melksap na beschadiging van de plant na ca. 30 minuten lichtgeel wordend, tenslotte lichtgeel of haast kleurloos opdrogend. Verse, onrijpe vrucht wit tot crème; rijpe vrucht (fig. 3, a) lichtbruin, meestal met donkerbruine vlekjes, smal gerand, zonder snavel en haarkroon ca. 3×1 mm, top van de vrucht behaard (loep). kompassla (*Lactuca serriola*)

Gifsla is een submediterraan-atlantische soort (HEGI, l.c.). In het stroomgebied van de Maas in België nadert het vermoedelijk natuurlijke areaal Nederland het dichtst (VAN ROMPAEY & DELVOSALLE, 1979). In ons land, waar de soort vooral in het westen wordt gevonden, is vermoedelijk alleen van aanvoer door de mens sprake. Behalve op typische aanvoerplaatsen als vuilnisbelten en industrieterreinen kwam gifsla ook enkele keren op ruderaal plaatsen in grote steden voor. Op Walcheren is ze een aantal jaren op aangestoven zeezand en in duinterrein gesignaleerd. Bij Susteren werd ze langs een spoorlijn gevonden. Vóór 1950 is ze in 10 uurhokken waargenomen, sinds 1950 in 14 uurhokken.

Kompassla is een meer continentale soort. Volgens de Flora van Nederland komt ze voor in het Fluviaatiele en Krijtdistrict, „aan wegen en ruigten, op droge, zonnige plaatsen”, en is ze elders adventief. De laatste jaren heeft de soort zich behalve in het Fluviaatiele district ook daarbuiten, met name in het randstadgebied, sterk uitgebreid. Vóór 1950 is ze uit 79 uurhokken bekend, sinds 1950 is ze in tenminste 285 uurhokken waargenomen. Deze uitbreiding lijkt vooral voor rekening van *f. integrifolia* te zijn. Kompassla maakt dankbaar gebruik van de geschikte standplaatsen die de mens vooral door z'n vele grondverzet biedt. WESTHOFF c.s. (1973, p. 298) geven als standplaats: „..... omgewoelde of anderszins gestoorde plekken in betrekkelijk droge, maar meest kalkrijke en overwegend minerale grond”, hetgeen zowel van toepassing is op plaatsen in het Fluviaatiele en Krijtdistrict als daarbuiten. Hoewel ze op een bepaalde plaats meestal geen blijver is, weet ze zich door het effectieve vruchtpluis in een groter gebied goed te handhaven (SIPKES, 1970). In haar uitbreiding buiten het Fluviaatiele en Krijtdistrict is de kompassla daarom eerder als een cultuurvolger dan als een adventief te karakteriseren.

De standplaatsen van gifsla en kompassla lijken veel op elkaar en het is niet onmogelijk dat onder de opmars van kompassla ook enige gifsla schuilgaat.

Verzoek

L. serriola f. integrifolia lijkt zich qua verspreiding vrij onafhankelijk van de typische vorm, *f. serriola*, te gedragen. Met het oog op verdere beschouwingen over de verspreiding van de twee vormen van kompassla gaat hierbij het verzoek om bij opgave van de soort ook de forma te vermelden, te weten, *f. serriola* met bochtig-veerspletige bladeren, of *f. integrifolia* met ongedeelde bladeren.

Literatuur

- HEGI, G., 1928. Illustrierte Flora von Mittel-Europa 6 (2). München.
HEUKELS-VAN OOSTSTROOM, 1977. Flora van Nederland, 19e druk. Groningen.
ROMPAEY, E. VAN & L. DELVOSALLE, 1979. Atlas van de Belgische en Luxemburgse Flora, 2e uitgave. Brussel.

- SIPKES, C., 1970. District-vreemde soorten op Voorne. *Gorteria* 5 (6), p.88–90.
WESTHOFF, V., P.A. BAKKER, C.G. VAN LEEUWEN, E.E. VAN DER VOO & I.S. ZONNEVELD,
1973. *Wilde planten* 3. Amsterdam.
WEVER, A. DE, 1914, *Vergiftige planten* (VII-XI). *Maandbl. Natuurh. Gen. Limb.* 3, p. 14–17.

***Lactuca virosa* L. and *Lactuca serriola* L. in the Netherlands**

Induced by too many wrongly determined specimens of *Lactuca virosa* L. the author discusses a number of differences with *Lactuca serriola* L. The fruit especially offers reliable characters (*fig. 3*). *L. virosa* probably occurs only as an alien in the Netherlands. In recent years *L. serriola* had a considerable expansion, particularly in the urbanized west of the country. Very often it concerns f. *integrifolia* Bogenhard. Nowadays, this forma seems to be more common than in former years.